

Проблема розвитку здібностей та обдарованості у філософсько-педагогічних системах Давнього світу //Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. праць. – Випуск 31. – Київ – Запоріжжя, 2004. – С.216 – 221. (0,5 арк.)

*Антонова О.Є.
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський педуніверситет)*

Проблема розвитку здібностей та обдарованості у філософсько-педагогічних системах Давнього світу

Сучасне життя світової цивілізації характеризується швидкими темпами розвитку. За таких умов найбільшого успіху досягають ті держави, які мають висококваліфіковані кадри у високотехнологічних галузях виробництва. Прогрес практично всіх галузей людської діяльності залежить від людей, які нестандартно сприймають навколишній світ, надзвичайно діяльні, енергійні, працездатні, і можуть досягати в обраній ними сфері діяльності високих результатів. Отже на передній план у державній політиці виходить проблема обдарованості, творчості, інтелекту, визначаючи пошук, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, захист талантів. У різних державах означену проблему розв'язують по-різному. Однак досвід та успіхи найбільш розвинених країн світу у галузі науки, виробництва, розвитку нових технологій, культури та освіти свідчать про необхідність радикальної перебудови системи навчання у напрямку створення умов для обдарованої особистості вільно проявляти свої здібності, розвиватися відповідно до своїх нахилів.

Для України створення системи розвитку обдарованої особистості є необхідною умовою досягнення успіху на шляху розбудови незалежної держави. Нині і сама доля України залежить від того, як ефективно будуть використані інтелектуальні, творчі можливості її народу, кожного громадянина. Ось чому великого значення набуває науково-педагогічне розв'язання проблеми виявлення та розвитку творчих здібностей підростаючого покоління, дослідження теоретичних основ ефективної державної системи підтримки талановитої молоді. Вирішення ж цієї проблеми неможливе без ознайомлення з досвідом попередніх поколінь, адже погляд у глибини віків дозволяє ознайомитися з поглядами видатних педагогів на проблему розвитку обдарованості шляхом навчання і виховання, зважити всі за і проти, проаналізувати здобутки і прорахунки у нелегкій справі виховання обдарованих дітей у різні епохи. Вивчення досвіду минулих поколінь допомагає створити ефективну систему підтримки талановитих дітей у

складних умовах сьогодення, коли Україна потребує власного підходу до вирішення назрілих проблем у науці, освіті й мистецтві.

Історія людської цивілізації (зокрема середземноморської, європейської цивілізації) підтверджує той факт, що генії й таланти з якоюсь дивовижною закономірністю з'являються то тут, то там - спалахами, групами. Один з таких спалахів відбувся у „Золотий вік” Стародавніх Афін - у період правління Перікла. Цей державний діяч збирав одночасно, практично за одним столом, таких визнаних у всьому цивілізованому світі геніїв, як скульптор Фідій, драматург Софокл, філософи Сократ, Платон, Анаксогор, Зенон і Протагор. Майже всі вони були корінними жителями міста Афіни, яке налічувало тоді 60 тисяч вільних громадян. Дані сучасної біологічної науки не дають жодних підстав стверджувати, що афіняни генетично домінували над сусідніми народами. У чому ж причина появи цілої плеяди геніїв? На думку ряду дослідників, зокрема В.П.Ефроїмсона, який довгий час займався вивченням природи обдарованості, відповідь полягає у середовищі, яке стимулює той чи інший вид обдарованості, творчості, діяльності; в існуванні свого роду „соціального замовлення” на талановитих ораторів, філософів, скульпторів. Адже всі названі вище люди є представниками одного соціального прошарку, з стійкими традиціями, підкріпленими суспільною спадковістю. Чи не найголовнішу роль у становленні та розвитку їх таланту відіграла тогочасна система виховання в Афінах, які Фукідід назвав "Школою Еллади".

Афінська держава характеризувалася оригінальною системою освіти, яка виховала ряд геніальних і талановитих особистостей, і стала взірцем для подальшого розвитку всієї європейської системи виховання. Кінцева мета виховної і освітньої системи в Афінах визначалася багатозначним поняттям "калокагат(х)ія", яке перекладається лише описово і означає сукупність "чеснот", які являють собою поєднання всіх можливих відтінків зовнішньої і внутрішньої краси, при чому критерієм останньої була здатність до виконання громадянських обов'язків у класовій державі. Первісний грецький моральний ідеал ("аретс" — чеснота) був тісно пов'язаний з аристократичною верствою населення. Тоді панувало переконання, що цей ідеал є спадковим і свідчить про аристократичне походження людини. На питання, як здобути цю чесноту, відповідали - "уродженням". На думку афінян, виховання є необхідною річчю, але воно лише скріплює вроджену чесноту. Про те, щоб можна було вивчити чи набути чесноту, не було й мови (із "добрих" мав народитися "добрий", зі "злих" — "злий") [6; 17].

Шлях до досягнення можливої довершеності визначається поняттям, яке також не піддається точному перекладу - "агон". Спочатку воно означало місце, де відбувалися збори. Пізніше під ним почали розуміти і те, що відбувалося на місцях таких зборів, а саме боротьба чи змагання. Пізніше це поняття отримало особливий зміст в умовах грецького життя. Принцип "агоністики", змагальності, проявившись у діяльності грецького театру (знамениті щорічні змагання між кращими драматургами), в Олімпійських іграх, в літературі, згодом проникнув й до шкільної системи. Перш за все частина роботи школи була безпосередньо пов'язана з підготовкою до змагань.

Цей принцип змагальності учня з учнем, школи з школою мав безперечно позитивний вплив на виділення більш обдарованих дітей, які будучи, як правило, матеріально забезпеченими, могли у подальшому реалізувати себе у таких "неприбуткових" сферах суспільного життя як мистецтво, філософія, література. Саме життя вільного громадянина Стародавніх Афін у "Золотий вік" Перікла, позбавленого необхідності тяжко заробляти на хліб, і який мав можливість спілкуватися у буденному житті з такими геніями як Платон чи Фідій, сприяло розвитку розумових здібностей, естетичних смаків, давало йому безліч зразків для наслідування, які водночас слугували стимулом до власної творчості. Навіть після закінчення школи талановиті особистості мали змогу у змаганнях відшліфовувати свої здібності, доводити свою неперевершеність. Так три найбільш відомі давньогрецькі драматурги Есхіл, Софокл та Евріпід перемогли у названому порядку один одного на щорічних змаганнях драматургів під свята Діоніса.

Грецька агоністика, яка мала яскраво виражений індивідуалістський характер і була спрямована на добре забезпечену у матеріальному плані частину населення Афін, вільних громадян, мала на меті досягнення особистої переваги однієї людини над іншою в якійсь певній сфері діяльності. Ідеал самоствердження й прагнення до першості у змаганні з іншими, для того, щоб, як сказано в „Іліаді”, „завжди бути кращим і перевершувати всіх”, покладений в основу античного виховання [6; 12]. У центрі ж афінської системи виховання стояла особистість з яскраво вираженою індивідуальністю, здатністю до творчості.

В Афінах, в часи їх найбільшого розквіту, починають з'являтися школи, де викладали найвизначніші філософи того часу (Лікей Платона, Академія Аристотеля), які за сучасними мірками можна вважати школами для обдарованої молоді. Адже викладач мав змогу сам обирати собі більш здібного на його думку учня, який потім, отримавши блискучу для того часу освіту, не рідко досягав значних успіхів у певній сфері діяльності. В свій час давньоримський філософ Сенека викладача, який проводив заняття з великою кількістю слухачів, порівнював із стрільцем, що випускає на всі боки безліч стріл і сподівається, що хоча б деякі з них влучать у ціль. Однак слідувати прикладу такого стрільця він вважав негідним істинного вчителя. Справжній учитель має діяти тільки напевно.

Видатний давньогрецький мислитель Сократ (469-399 рр. до н.е.) основною метою своєї педагогічної системи вважав особисте самовдосконалення кожного із своїх учнів. Він є одним з основоположників вчення про „добру природу” людини, незалежно від її статі і походження. Проте визнання ним первісної „доброї” людської природи не веде його до твердження про рівність всіх людей за здібностями. Ознаками гарних здібностей Сократ вважав швидке засвоєння людиною предмету, який його цікавив, запам'ятовування вивченого та інтерес до всіх занять, що допомагають добре вести домашнє господарство, керувати державою та взагалі вміти скористуватися діями людей [4]. Найбільш дієвий шлях до виявлення здібностей Сократ вбачав у самопізнанні. „Хто не знає своїх

слабких сторін, не знає себе. Хто ж знає себе, той знає, що для нього є корисним, й чітко розуміє, що він може, а чого не може. Займаючись тим, що він знає, він задовольняє свої потреби і живе щасливо, а не беручись за те, чого не знає, не припускається помилок і лихо минає його” [4].

Викладені вище думки Сократа про здібності мають дуже велике значення у його педагогічній системі, оскільки саме критерієм наявності здібностей Сократ теоретично підкріплював „право на освіту” тої чи іншої людини, виходячи при цьому із принципу тої користі, яку вона могла би у такому випадку принести суспільству (поряд з основною користю, яку особистість приносить сама собі процесом самопізнання).

„Могутні духом, - говорить він про талановитих людей, - здатні довести до кінця розпочату справу, вони стають відмінними, вищою мірою корисними діячами, якщо отримують освіту або навчаються, у чому полягає обов’язок людини: вони стають величнішими благодійниками людства. Вони бувають дуже поганими, шкідливими людьми, якщо залишаються без освіти, неуками (не в змозі розібратися, у чому полягає обов’язок людини, вони часто займаються злочинними справами): вони пихаті, зарозумілі, важко їх утримати чи відвернути від замисленого, тому вони стають великими ворогами роду людського...” [4].

У тісному зв’язку із своїм вченням про природу людини та її здібності, Сократ розв’язує проблему вчителя. Головним завданням педагогічної діяльності він вважає здатність викликати до життя найкращі, внутрішні духовні сили вихованця на основі уважного вивчення його нахилів й здібностей. Звернення до цих сил Сократ називав „другим народженням”, а мистецтво вчителя, яке допомогло цьому другому народженню, - маєвтикою (повивальним мистецтвом). Адже він був глибоко переконаний, що істинне знання не можна вкласти у свідомість учня ззовні, воно має вирости з глибин його особистості і за допомогою вчителя вийти у світ у всеозброєнні, як Афіна з голови Зевса. У кожному окремому життєвому випадку розв’язування відповідного завдання йшло різними шляхами, проте загальна схема залишалася незмінною [4]. Звідси й вимоги до особистості самого вчителя, адже мистецтво викладання, на думку Сократа, - це „божественне покликання”, яке потребує ще й певної підготовки, аби вміти зробити душу вихованця прекрасною, навчити його справедливо, чесно й розумно жити [6;18].

Цікавою була у Сократа й методика відбору учнів. Він пред’являв до своїх послідовників надзвичайно важкі вимоги: відмова від волі батьків, від влади пануючих поглядів, у деяких випадках від звичного укладу життя. Найважчою була вимога відмовитися „від самих себе”, тобто рішуче розірвати зі своїм минулим. Далеко не всі здатні були витримати це. Проте той, хто все ж таки витримував, перетворювався на відданого „співбесідника” Сократа.

Давньогрецький мислитель Платон (427-347рр. до н.е.) вважав, що суспільство повинно примусити найкращі натури вивчити все те, що є найбільш корисним для держави. Проте він вважав, що істинне знання доступне тільки богам, а серед людей – лише невеликому колу обраних.

Метою пізнання для обраних, за Платоном, є пізнання об'єктивного світу ідей. Розшарування серед юнаків за здібностями, на думку Платона, має відбуватися на межі 20-річчя. Саме з 20 років юнаки, що не виявили нахилів до розумової праці, стають воїнами. Менша частина юнаків, що продемонструвала здібності до абстрактного мислення, здійснює до 30 років навчання на першій ланці вищої освіти, вивчаючи всі предмети у філософсько-теоретичному плані (учні цієї ланки освіти готувалися до державних посад). Серед тридцятирічних проводився новий відбір. І тільки ті учні, що проявили виняткові обдарування, продовжували філософську освіту ще 5 років, після чого ставали правителями держави. Тільки ті, хто пройшов весь курс освіти, на думку видатного мислителя, гідні найбільшої шани, саме для них – найвищі державні посади, тоді як для тих, хто обмежив свою вищу освіту першою ступінню, залишаються другорядні ролі [3].

Не обминув питання природи людських здібностей у своїй філософській системі і Аристотель (384-322 рр. до н.е.). Досліджуючи природу людини, Аристотель доходить висновку, що жодна людська доброчесність не надається нам від природи, проте і не виникає поза природою. На думку видатного філософа, кожна людина від природи має лише *можливість* надбання певних якостей, доводячи їх до досконалості шляхом звички. „Загалом все те, що отримуємо від природи, попередньо надається нам лише у вигляді можливостей, які пізніше перетворюються нами у дійсність... Саме тому слід впливати на характер діяльності, адже надбані якості душі залежать від особливостей діяльності”. Від правильного вибору виду діяльності, до якої привчається змалку дитина, на думку Аристотеля, залежить все її життя. Отже, той результат, який отримується на завершення виховної практики, не є лише породженням природних даних або тільки наслідком розвинених звичок. Він є відповідним синтезом і того, й іншого [4; 238].

Єдиною метою людського життя Аристотель вважає прагнення до земного щастя, блаженства і насолод, проте будь-яке блаженство нерозривно пов'язане із діяльністю. Розвиваючи свої погляди стосовно включення людини у певні види діяльності для кращого виховання, Аристотель зазначає, що тільки та діяльність може бути успішною, яка пов'язана із задоволенням, радістю від виконання дій. „Насолода підсилює діяльність, адже люди, які працюють із насолодою, краще розбираються у часткових проявах своєї діяльності і тим самим точніше її виконують, наприклад: геометрами стають ті, які отримують насолоду від геометричної задачі, глибоко проникаючи у її сутність... Більш приємна діяльність знищує іншу, стає просто неможливим займатися іншою справою. Отже, насолода підсилює діяльність...” [1]

Справжньою спадкоємицею Античної педагогічної думки щодо природи людських здібностей стала Римська теоретична педагогіка, найбільш яскраво представлена творами Марка Фабія Квінтіліана (42-118 рр.) і перш за все працею „Про виховання оратора”. Квінтіліан вважав, що всі діти, лише за деяким винятком, наділені здібностями до освіти. Тупість і нездібність, на думку педагога, явище рідкісне і скоріше є виключенням з правил ніж закономірністю. „Ми даремно скаржимося на те, нібито природою тільки

деяким людям надано необхідної здібності до науки і нібито даремною є і праця і час, що втрачаються на порожній розум. Навпаки, ми можемо побачити велику кількість і гострих розумом, і сприйнятливих до навчання. Це ніби щось вроджене у людині: як птахам від природи надано уміння літати, ... так нам дісталися розум і роздумливість ... Тупі та нерозумні голови з'являються такою ж мірою супроти законів природи, як і інші виродки, хоча їх буває дуже мало" [2]. Квінтіліан погоджується, що „одні (люди) мають більше розуму, ніж другі”, проте, на його думку, це стверджує лише те, що „одна (людина) може зробити більше за іншу; однак не знайдеш нікого, хто б, спираючись на старанність, не зміг би досягнути високих результатів у якійсь справі”. Однак це зовсім не означає, що кожен може стати за допомогою відповідного виховання видатною особистістю. Для досягнення цієї мети необхідно щасливе поєднання двох моментів: природних обдарувань та виховання. На запитання, яке з цих двох початків має визначаюче значення, Квінтіліан відповідає, що „якщо ці два початки зовсім відділити одне від одного, то природа і без навчання може багато чого зробити, а одне тільки навчання без природи не принесе жодної користі („Так, безплідному ґрунту нічого не привнесе і найкращий землероб, а з землі плодючої дещо корисне народжується і без обробки... Природа є матеріалом, а наука художником: остання дає вигляд чи образ, а перша його отримує... [4; 410]” Отже два чинники визначають шлях майбутнього діяча: природні дані та відповідне виховання.

Однак Квінтіліан не зупиняється на простому декларуванні значення здібностей в освіті людини. Він намагається віднайти шляхи розпізнавання здібностей в дитині. Важливим аспектом вчення Квінтіліана є спроба дати характеристику якостей обдарованої дитини, яка і для сучасної педагогічної науки становить значний інтерес. Основною ознакою „розуму” у дитини видатний педагог вважає пам'ять, яка має проявлятися у двох якостях: швидко й легко сприймання та довге утримування нової інформації. Другою ознакою майбутнього „розуму” є ранній розвиток в дитині прагнення до наслідування, в якому автор вбачає „гостроту” та „сприйнятливість”.

Далі Квінтіліан докладно зупиняється на характеристиці „обдарованої”, з точки зору сучасної науки, дитини, деякі аспекти якої не втратили свого значення й сьогодні. На думку видатного педагога, здібна дитина „легко оволодіває учінням: задає іноді питання, проте частіше слідує за вчителем, ніж випереджає його. Швидкий розум, подібно до передчасних плодів, майже ніколи не визріває. Він виділяється тим, що легко здійснює невеликий обсяг діяльності. Він сміливий, миттєво визначає те, що йому по силах. Проте сили ці недалеко простягаються: вони, скажімо, під час читання легше розбирають слова, вимовляють їх сміливо й без зупинки, роблять небагато, проте швидко; тут немає істинної сили, немає міцного фундаменту. Так швидше сходить насіння, що висіяне у самої поверхні землі, і так задовго до початку жнив жовтіють у пустому своєму колосі схожі на хліб трави. Все це зачаровує нас в дітях: проте успіх їхній на цьому й зупиняється, й швидко зникає наш попередній подив”. Підліток, який переріс стадію раннього дитинства і

переборів у своєму розвитку небезпеку раннього оскудіння, вступає у той чарівний період свого життя (вік „плідності”, вік „винахідливості”), коли у нього швидко розвивається „розум розкішний й благородних поривань повний” [4; 412]. Завдання вихователя й вчителя Квінтіліан вбачає у врахуванні всіх цих моментів у своїй педагогічній діяльності.

Узагальнюючи погляди видатних філософів та педагогів Давньої Греції та Давнього Риму можна сформулювати деякі **висновки**.

1. Проблема природи та розвитку здібностей особистості у тій чи іншій мірі досліджувалася практично у всіх філософських системах того часу. На думку провідних мислителів античності, кожна людина від природи має лише *можливості* до надбання певних здібностей. Довести розвиток природних можливостей до досконалості можна шляхом спеціально організованого виховання та освіти. Основною умовою розвитку природних можливостей є включення дитини до відповідного виду діяльності. При цьому виконувана діяльність має подобатися людині, приносити їй насолоду. Тільки за таких умов можна сподіватися на успішний розвиток наданих природою рис та якостей.

2. Практично кожна людина здатна на високому рівні виконувати певні види діяльності, до яких має природні нахили. Зокрема здібностями до освіти наділені практично всі діти, лише за рідкісним винятком. Проте це не означає, що кожна людина має досягти визначних результатів. Для цього необхідно поєднання двох чинників: природних обдарувань та спеціально організованого виховного впливу. Визначаючи провідний чинник з наведених двох, видатні мислителі розходяться у думках: одні надають перевагу вихованню, освіті, суспільному середовищу (Сократ, Аристотель), інші віддають пріоритет природі, спадковості (Платон, Квінтіліан).

3. Вже за часів розквіту античної культури було зроблено перші спроби дати характеристику й визначити особливості обдарованої особистості. Серед таких якостей виділялися, зокрема, здатність до абстрактного мислення, швидкість мислення, пам'ять, розвиток пізнавального інтересу, сміливість у висловлюваннях тощо. Практично всі з представлених мислителів наголошують на необхідності вивчення індивідуальних особливостей кожної дитини та на застосуванні цих знань у практичній діяльності педагога.

Отже мислителі давнього світу доходять дуже сучасного висновку, що кожна людина має здібності до певного виду діяльності, які обумовлені природними задатками, подальший розвиток яких стає можливим лише за умови відповідних виховних впливів оточуючого середовища.

Література

1. Аристотель. Политика //Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М., 1971. – С.35-39.
2. Квинтилиан Марк Фабий. О воспитании оратора //Там же. – С. 40-46.
3. Платон. Государство //Там же. – С.10-11.
4. Жураковский Г.Е. Очерки по истории античной педагогики. – М., 1940. – 470 с.
5. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. –

Тернопіль, 1996. – 436 с.

6. Сисоєва С., Соколова І. Нариси з історії розвитку педагогічної думки.
– Київ, 2003. – 308 с.